

Mälestused

Kirja pandud 07.08.2000.

Sissejuhatus

Mul oli ammu mõte kirja panna oma ema Hana-Šeine (1906 (1908)-1968) ja isa Abi (Aba) (1906-1975) mälestused, mida olen kuulnud lapsepõlves ja mis, minu arvates osutavad huvitavateks minu lastele ja võibolla ka lastelastele.

Olles mitte halb jutustaja, olen neid mälestuslugusid korduvalt jutustanud oma sõpradele, tuttavatele ja muidugi lastele ning need lood on alati kutsunud esile suure huvi. Kuid hea jutustaja ei ole veel kirjamees. Ka mina olen rohkem lugeja kui kirjutaja nagu "thukthi- akadeemik"

Esialgu oli mõte kirja panna ainult faktid, kuid arvestades lugude emotsionaalset mõju minu jaoks, on see ülesanne küllaltki raske. Sellepärast kirjutan nii, nagu mina seda tunnetan ja andku mulle lugeja andeks, kui see kõik mis järgneb, on lapselik möga. Ma võin eksida mingi ajaloolise faktiga, sest tahaks kirja panna seda, mida olen kuulnud ja niimoodi nagu tunnetan seda kõike praegu.

Natukene endast. Mina, Amnon-Juzef olen oma ajastu laps. Minu emapoolne vanaisa Meiše-Aaron (1873-1955) oli ortodoks. Minu vanemad, vastavalt oma ajale, olid peaaegu ateistid. Mina aga sain neljakümnnendaks eluaastaks aru, et ei saa ennast tunnistada mitteusklikuks. Minu usuteadmised on saanud nõukogudeaegsest ateistlikust kirjandusest ja mitte heebreakeelsest Vana Testamendist ja tema kommentaaridest. Selle tõttu olen usu küsimustes profaan, kuid panen kirja kõik nii nagu tunnen, saan aru ja tean.

Andku mulle Jumal andeks minu teadmatust ning loodan, et see kellelegi ei tee halba.

JUURED

Meiše-Aaron ben Avraham (1873-1955)

1. Müts*

*-Sümboliseerides Jumala ees aukartlikust kannavad usklikud juudid kõikjal mütsi. Kaasajal on see kohustuslik palvete ajal ja pühapaikades.

Eile olin oma vanaisa Meiše haul ja täitsin oma ammuse soovi, panin ta hauale kivikese Jerusalemmast, mille tõi sealt minu poeg Ron (1971).

Aastate jooksul olen Tartus käinud üpris sagedasti ja alati tundsin südamepiina, sest ei teadnud kuhu on maetud minu vanaisa - tugev isiksus, metseen, Tartu linna üks rikkamate kaupmeestest, keda austasid mitte ainult perekonnaliikmed, vaid ka kogu juudi kogukond ja äripartnerid.

Aastat 20 tagasi, olles järjekordselt Tartus, helistasin oma vennale Ilon'ile (1936), et teada saada, millisele kalmistule on maetud meie vanaisa. Vend aga teadis ainult, et see kalmistu on Kanepi maantee ääres. Minu kolleegid kinnitasid, et Kanepi suunas Tartu väljasõidul on tõesti juudi surnuaed, mille ma raskusteta ka leidsin.

Kalmistu oli väike, mõnisada hauda, kuid see ei teinud minu ülesannet kergemaks, sest nende hulgast oli vaja leida vanaisa puhkepaik, teadmata kas haukivil on mingi kiri peale heebreakeelse. Hakkasin plaaniliselt läbima kalmuridu, õnneks ainult heebreakeelsed kirjad olid vähestel - vanematel kalmudel. Läbisin kogu kalmistu - mingeid tulemusi. Tuli veel kord otsast peale hakata. Siis veel ja veel ja veel kord. Tammudes niimodi üle tunni-poolteise, täiesti lootuse kaotanud, hakkasin kahtlema, kas vanaisa on üldse maetud sellele kalmistule. Tartus olevat veel üks juudi surnuaed, läksin sügavas mures oma auto juurde. Istudes autos ning mõtiskledes oma ebaõnnestumise üle, langes minu pilk esiistmel lebava mütsi peale.

Proovin veel kord, otsustasin ma, pannes mütsi pähe. Kiiresti läbisin surnuaia väravad, arusaamatu kiire sammuga möödusin mitmest hauareast, endalegi ootamatult pöörasin kalmuridade vahele, möödusin kiirelt veel mõningatest ja seisatasin järsult. Must graniitkivi betoonist hauaäärel kirjaga M. A. Kamenovski 12.02.1873.-4.02.1955. ja muidugi pikem heebreakeelne kiri.

Zelma (Zlata-Malka) Kamenovska (sünd. Klas-Glas) (1876-1913), Meische-Aron Kamenovski (1873-1955), Anna Kamenovski (1902-1943)

Eile, viinud ära Tartusse minu naise Anneli (1947) mõlemad tädid, läksime “vanaisa juurde”, et panna Kaananimaa kivi tema kalmule. Tee vanaisa haua juurde on mul sisse programmeeritud, kuigi, omades küllaltki head orienteerimisvõimet, kalmistutel koperdan alati.

Pikki aastaid rõõmustasin selle üle, et vanaisa haul hakkasid kasvama looduslikud piibelehed, kattes kogu kalmu. Mäletasin ema võõrasema Maša jutust, et vanaisa oli lilled vastu haul ning see oli loomulik kompromiss. Mõni aasta tagasi katsid juudi kogukonna “noored aktivistid” vanad hauad graniitkillustikuga, pannes selle alla plastikaatkile. Tegid seda aga need “pioneerid” nii hooletult, et haud hakkas siiski umbrohuga läbi kasvama. Pidevalt hoolitseda tema eest ei ole võimalust. Kuid võibolla ka ei ole vajadust, sest põhiline on palve ja kalmistu külastamine ei ole üldse nii vajalik.

Anneli, nähes umbrohtu, hakkas kohe, talle harjumuskohaselt, rohima. Ta korrastab alati kõik hauad. Nii oli täna juba tehtud tema ema ja vanaema haudadel, kus me olime koos tema tädidega.

Ma peatasin Annelit, öeldes, et seda ei ole vaja teha, meil on kiire ja see on asjatu tegutsemine, põhiline on asetada kivikene. Anneli peatas vastumeelselt rohimise.

Ma panin kalli kivi hauaääre juurde plastikaadi alla ja hakkasin enda ette lugema palvet.

Lõpetades palve lugemise, sain järsku täiesti selgelt aru, et mulle öeldakse poriseva häälega: “mis te seisate, koristage siin ära”

Teinud kalmul kõik, mis oli võimalik, rääkisin tagasiteel Tallinna Annelile sellest kahest vanaisa hauaga seotud müstilisest juhtumist.

2. Bar-mitsva*

*- aramea keeles testamendi (käsu) poeg, poeglaste täiskasvanuikka jõudmine, kolmeteiskümmne aasta ja ühe päeva vanuselt.

5647 (1886) aasta talv oli väga lumine. Nisani (märts- aprill) kuus oli lund nii palju, et isegi suurel, tihedalt sõidetaval teel liikus Pfefi suurte raskusetega. Hanged ja hanged, tuisk ja tuisk, siis jälle hanged, hanged ja tuisk, tuisk. Pfefi, Meiše lemmik-hobune, tema uhkus, oli tubli, vaatamata täiskoormale murdis jõuga läbi hangede. Meiše ostis ta aasta tagasi, isaga kahasse, pannes hakkama kõik oma kogutud raha.

“Jumal hoidku, kui ainult ei oleks hunte, siis ülehommene oleksime kodus, Seinõs ja võiks rahulikult valmistuda Peisaks.” (juutide üks tähtsamatest pidudest, tähistamaks väljarännet Egiptusest aastal 1600 e.m.a.)

See oli Meíše esimine iseseisev sõit Varssavisse. Isa, kellega Meíše oli alati koos käinud ärireisidel, oli haige pikemat aega, kuid enne väljasõitu jäi täitsa jõuetuks. Nii et Meíše pidi sõitma üksi. Varssavisse jõudis ta poolakate “ooboziga”. Hirmus oli - järsku “võtavad ära “u mladogo židenka”* raha ja hobuse koos pargitud naha koormaga”. Kuulda oli, et Venemaalt on ilmunud mingid röövlid, kuigi röövlitunud on nendes kohtades tavalised. Olid need venelased või poolakad või isegi poola “šljahta”, Meíše ei teadnud, esialgu Jumal oli armuline. Nüüd aga on kõige hirmsamad hundid. Toornaha lõhn on kevadtuulega laiali viidud mitme versta kaugusele ning näljane talv andis huntidele juurde julgust ja jultumust.

Kuni Augustov ini sõitis Meíše koos ooboziga, isegi Suvalki deni vedas, tagasiteel oli ka lihunik Aroška. Ainult Suvalkist ei olnud teekaaslasid. “Jumal hoidku kui hirmus on!” Meíše palvetas vahetpidamata, pobisedes palve palve järel, sirvides peas Toorat...

“Miks peab kõike kartma, hunte, poolakaid, venelasi, politseinikke, šljahtat, ksõnse? Miks ei tohi kõndida kõigil Varssavi tänavatel? Miks trahteris tuleb istuda kauges, pimedas nurgas ja ööbida hobusetallis? Miks?

Ei, niimodi elada ei tohi! Ei tohi olla boisja žida (kartlik juut-poola k.)!

Kohe peale heder it (juudi algkool, tavaliselt poistele alates neljandast eluaastast) isa Abram hakkas Meišet kaasa võtma igale poole, kus ka ei nõudnud nende äri, kuid nüüd ta oli üksi. Jumal tänatud, ta on juba täiskasvanud mees, kuigi ei ole veel möödunud kahte kuud, kui Meíše **Bar-mitsval** andis isa talle sada rubla, pannes käed ta pea peale, öeldes: Nüüd sa oled täieõiguslik mees, alusta oma äri. Andku sulle Jumal edu!”

Ja Meíše oli edukas. Varssavis õnnestus tal kokku osta mitmes tapamajas väga head toornahka, muidugi tuli tingida, vaielda, tõestada. Kõik tahavad teenida poisikese arvelt, aga tuli arvestada iga krossiga, sest sada rubla on väga suur raha ja ta võib läbi sõrmede kaduda, kui ei loe igat kopikat. Ühes trahteris, teel Varssavise, hakati ta erakluse üle naerma, kutsuti mängima kaarte. Ja, Jumal andestagu, ta kaotas viis rubla! “Aga võisin kaotada ju ka rohkem! “Jumal, ma töotan sulle: ma ei võta elus kunagi rohkem kaarte kätte”. Ja see oli mehe sõna!

Aga Meíše oli edukas. Ja kuidas ta sai mitte olla? Meíše ju teadis ametit! Ta mõtles uhkusega, kuidas teda võtab vastu isa, hakkab porisema ja riidlema liiga kalli kauba eest, nimetama Meišet: “srakun” (sitapea-poola k?) Ja siis näeb ta isa silmis kavalat sädet, mis ütleb talle: “Kõik on õige! Jumal tänatud, mul on vääriiline järeltulija”

Jah, Meíše oli edukas ja arukas. Ja kui ei oleks ametit, Jumal teab, hakkaks võibolla ta hoopis uurima Toorat ja, Jumala tänuga, saaks temast Talmudist. Aga ilmselt ei ole saatus. Toorateadlaseks saab võibolla tema noorem vend Boruh (tulevane Ameerika nõudepesijast - miljonär). Algselt ei edenenud õppimine hederis tal kuidagi. Ema küpsetas talle kirjatähtede kujulisi küpsiseid, mida määrati meega, raputati üle suhkruga ja mooniseemnetega. Mis trikke ei tehtud, kuid Borka õppis lugema alles aasta pärast. Vaatamata srakun- Borka vemberdustele, Reb Zvi nüüd isegi mõnikord kiidab teda. Ilmselt kardab kaotada hästi tasuvat õpilast, muidu aga isa paneb teda trumli juurde seisma ja jääb siis Borka sinna eluajaks, vaatamata ema palvetele ja nutule. “Ei saa Toorat selgeks, hakkad kruttima trumlit” ütleb isa Abraham. Isa oli vankumatu nagu vanaisa Aaron ja vanavanaisa Meíše. Isa räägib, et sõnad “boisja žida” on vanavanaisa esimesed poolakeelsed sõnad ja veel räägitakse, et vanavanaisa Meíše Neustein (Uuskivi- saksa) asus elama Šeinõ ääremail, kui ta oli sunnitud põgenema Saksooniast, omamata raha ega kraami, ainult põlvest põlve edasi antud ametiteadmisi ja “uue kivi” saladust, millega araablased töötlesid nahka. Räägitakse, et selle saladuse said esivanemad teada veel Hispaanias, toonaste araablaste käest. Tänu sellele oli Kamenovski (Uuskivi-poola), nii nimetati neid nüüd, pargitud nahk parim Poolas ja mitte ainult Poolas. Kamenovski nahka osteti meeleldi ka Saksamaal, kuid ainult vahendajate kaudu ja tulu oli väga väike. Selle eest Idas, Liivimaal, kaup läks väga hästi. Mõni kord õnnestus jõuda Riiga ja sealt Jurjevise, kus Meíše oli isaga eelmisel aastal.

Jurjevise elab ka juute, kuid neid on seal väga vähe, alla saja pere, ikkagi вне черты оседлости, (põlis elupaigast väljas- tsaari Venemaal juudid, v.a. Nikolai nekrutid, I-kildi kaupmehed ja kõrgharidusega, võisid vabalt liikuda ja elada ainult põlis elualadel)

Nemad on seal kõik väga haritud, mis on täiesti loomulik, seal on ju uus sünagoog ja ülikool. Sünagoog on tagasihoidlik, aga ülikool võimas, seal räägitakse ainult saksa keeles ja juudile on sinna peaaegu võimatu pääseda. Meiše ei jõudnud isegi läheneda ülikooli suurte sammasteni, kui mitu noort sakslast tormasid rapiirid käes tema poole hüüdes: "sticke juude" (haisev juut- saksa). Meiše, kohkunud ja hirmunud, jooksis nii kaua, et pärast leidis raskustega maja, kus nad isaga peatusid.

Kõik aga Jurjevis ei ole nii tagedad, sealsed juudid on lahked, elavad nad jõukalt, kuid tagasihoidlikult. Glaz-Klas'i pere, kus nad isaga olid šabešile kutsutud, olid kohaliku rabi Kropmani sugulased. Seal peres oli väga palju lapsi ja palju ilusaid tüdrukuid. Paljud neist, nagu ka Kamenovskite suguvõsa, olid heledapäised, mis vist tähendab esivanemate hiljutist Hispaania või koguni Itaalia päritolu. Kuid isa keelas plikade vahtimise, ainult kui tüdrukud laulsid, kiikas Meiše arglikult neid. Selles peres laulsid kõik hästi, šabeši lõpuks pereisa läks hoogu ja mängis viiulil. Seal peres vist ongi kõik muusikud, üks esivanematest oli isegi sõjaväeorkestri kappelmeister, teenides Nikolai nekrutina kakskümmend viis aastat, saades niimodi elamisloa väljaspool põlisala – Jurjevis.

Kuid Jurjevisse kauemaks jääda oli ohtlik, "gorodovoi" juba märkas neid, ja kui ta näeb neid veel kord, tuleb sekelduste ärahoidmiseks maksta suurt raha. Õnneks nahad olid müüdnud ja nad isaga asusid tagasiteele, kuid millegipärast tuli Meišele väga tihti meelde Jurjev, uus sünagoog, ülikool ja salatsi, et Jumal ei pahandaks- tüdrukud.

Hakkas hämariduma, kuskil kaugel alustasid hundid jälle oma hirmsat ja üksluist ulgumist. Mõnikord tundus nende ulgumine kui vana Izeku, isa selli, halamisena, kes seisis päevad läbi trummlite juures ja halas põlvede ja selja valust. Meiše hakkas tukkuma, vana Izeku halamine oli talle kui unelaul, ta oli väga väsinud. Eelmisel ööl sai magatud ainult mõni tund ning uni embas teda aina tugevamalt.

Toibus Meiše Pefi hirnumisest! Pefi sörkis täiest jõust, taga, juba üsna lähedal, läikisid huntide hirmsad ja näljased silmad. Jumal tänatud, ees juba paistab trahtri tuli. Meiše haaras põhunutsu, pani ta põlema ja viskas ree taha. Hundid peatusid mõneks hetkeks - niikauaks kui põhk põles. Põhku aga oli veel ainult mõneks korra. Selle ajaga tuleks jõuda trahtrini, ta põletas ära kogu põhu, siis hakkas viskama lihtsalt tuletikke. Järsku hundid peatusid, ilmselt ehmusid tugevast suitsulõhnast ja meeste kisast, kes avasid trahtri värava.

3. Seider*

*- kord, järjekord- heebrea. Peisahi piduliku õhtusöögi, rituaalide ja palvete kord.

See oli viies seider uues majas Laial tänaval, mille reb* Meiše- Aron ostis, 1923. aastal sellelt hullult saksa parunilt. Parunil oli aknahullustus, nad olid nii suured, et hobusevanker mahuks läbi. Kõrval, abihoones, oli kauplus, seal elas ka kojamehe pere. Maja oli kesklinnas, külm ja suur, et mahutaks nelja oma last ja mõnda kadunud naise õe- ning vennalast. Seideri puhul on kõik lapsed jälle Tartus. Kahjuks elavad lastest siin ainult pojad. Vanem tütar Antchen (1901?-1943) on juba abielus "Volta" tehase direktoriga, elab Tallinnas. Noorem tütar Hana-Šeine (1908(1906)-1968) oli tema juures gümnaasiumi ajal. Algul läks ta Saksa gümnaasiumi, kus ta kannatas saksa "ordnungi" ainult mõni nädal. Suulise tunni ajal pidid käed olema selja taga, koolipingile võis käed panna ainult kirjatunni ajal. Vaheajal tuli kindlas tempos paaride kaupa jalutada kooli koridoris. Šeine hüppas üle kuuenda klassi vene gümnaasiumi. Seal õppimine oli suur lust- koolis ei käidud Eesti riiklikel pühadel, protestantlikel, kui riikliku usu pühadel, vene õigeusu pühadel ning keegi ei pannud pahaks puudumist juudi usupühadel. Vaatamata pidevale koolist puudumisele, viisid õpetajad ta klassist klassi üle, viidates tema üliandekusele. Nii ta lõpetas kooli kuueteistaastasena ja teadmata ühtegi prantsuse sõna, kuid suurepärase ladina keele oskusega, otsustas sõita Pariisi õppima. See oli jube raha raiskamine. Alguses Sorbonni bioloogia teaduskonnas, mis ei sobinud konnade prepareerimise pärast, siis ajaloo teaduskonnas. Pooleteise aasta pärast isa läks vaatama tütrekest. Pariis oli kogunud kaupmehe tuttav koht. Nagu alati, ei pööranud ta tähele piasiasjadele. Ja kui trammis konduktor ütles talle midagi solvavat oma prantsuse keeles, tema aga vastas idišis.

-Isa, kas sul häbi ei ole, ta ei saanud ju sinust aru. Ütles Šeine.

-Mis sest. Vastas isa

-Mina ei saanud ka temast aru. Ja nüüd, tütreke, kui tahad õppida, vali koht kodule lähemale.

Nüüd ta siis õpib inglise keelt Riia ülikoolis. Aga kool jääb vist lõpetamata, sest kavatseb abielluda selle rikka Riia Abkaga, kelle võttis kaasa seiderile näitamiseks.

Vanem poeg Zvi-Hirsch (hiv- heb.- saksa) (1904-1979) õpib Ülikoolis keemiat, temast saab ameti mantlipärija. Noorem, Ruvim, on väga andekas aga mis temast saab? Peas on tal ainult plikad. Ta on nagu vend Boruh (Ruvimi onu), kes armus meeletult.

Oleks siis isa elus, ta oleks "srakunile" näidanud ühte ja teist. Kuid isa oli juba manalas ja otsuse pidi tegema minu vanaisa st vend. Ega ei jäänud midagi teha, kui öelda: "sa ei abiellu selle",

anda talle raha ja saata Ameerikasse. Kuid armastus oli nii suur, et ta kutsus selle hullu Ameerikasse endale järgi. Ise, aga paremat ei osand teha, kui pidada nõudepesija kohta. Ja... siis ta ütles: "Jumal andestagu, aga minul ei ole enam venda!" Ja see oli mehe sõna! Kuid hull suri varsti seevaldis, vend saatis halavaid kirju ja "Jumal andestagu mulle, süda läks haledaks: murdsin esimest ja viimast korda oma sõna. Kui oli natuke vaba raha saatsin Borkale kord viis, kord kümme rubla. Tol ajal oli Ameerikas vene rubla kõva sõna. Temal aga taipu oli, et mitte raisata raha: kogus ja hakkas ostma kokku maad. Nüüd ta on miljonär, vahetas nime ameerikapärasemaks -Kamin i vastu. Kaks aastat tagasi käis siin külas ta naine ja poeg Harry, aga Maša (vanaisa teine naine), keeras suhted pahupidi ja nad lahkusid peatselt.

Jaa... aeg voolab kiiresti. See oli nagu üleele, viisteist aastat tagasi, kui peale noorema poja Ruvii sündi, suri ta naine Zlata-Malka (1873-1913). Tollal tuli otsustada, mida teha? Jääda lastega Seinõsse, sellesse kolkasse. Mis siis lastes saab? Juba varem olid nad naisega arutanud Dorpatisse (Tartusse) ümberasumist. Hoidis ära ainult põliseluala keeld Meišele. Siis aga sai otsustatud: lapsed peavad saama hariduse ja nad viidi Dorpatisse tädid juurde. Õnneks Glaz-Klas'ide suguvõsa oli suur ja lapsi võeti meeeldi vastu. Meiše ise aga laste juurde kauaks jääda ei saanud ja ka külastada neid tihti ei lubanud seadused. Politseipristav nuhkis ta järele iga kord, nõudes suurt raha. Aga raha nappis alati ja siis, kui järjekordselt gorodovoi uksele koputas, tuli tagauksest kui varas plehku panna ja üle aiaplankude linnast põgeneda. Möödus kolm pikka aastat, enne kui Meiše sai esimese kildi kaupmehe patendi, näidates vastavat iga-aastast käivet. Nüüd oli tee vaba, sai kolitud kogu varaga Dorpatisse, seatud sisse parkimisvabriku ja elamise.

Aga täna on seider, Nisani kuu viieteiskümmnes päev ja maja rahvast täis. Tütred tulid Tallinnast, isegi kadunud naise kaks tädipoega on tulnud, üks – endise Tartu rabi poeg Jakov Kropmann ja ta sõber Riia Herman Šames. Mõlemad arstid ja mõlemad olid vabatahtlikuna käinud Vabadussõjas. Neid sõjajutte nad võivad pajatada vahet-pidamata, nii et lauda istumisega võib hiljaks jääda. Aga Herman ikka pajatab, kuidas ta peale Oktoobrirevolutsiooni, olles Pihkvas proviisor, jäi ootamatult valgekaardiväelaste kätte. Narkomaanist kasakaataman Bujak-Bujakovotš

vallutas ootamatult Pihkva linna ning esimene käsk oli: "Proviisor minu juurde" Võib ainult ette kujutada kui märjad olid Hermani püksid, kui ta atamani ette astus. "Noh, žid, kui ei taha rippuda võllas, tood täna õhtuks kümme ampulli morfiiumit. See on käsk." Herman aga tõi nelikümmend ja kohe. Hommikuks oli ta jälle atamani juurde kutsutud. "Nüüd on võlla minek" mõtles vaene Herman. Aga ei, ataman oli kraamiga ja kogusega nii rahul, et Hermanile anti pidulikult Valgekaardiväe kapteni auaste koos mundriga, mille ta pidi koheselt selga panema. Siis aga Herman Pihkvasse kauaks ei jäänud, kasutades kapteni paberit, põgenes Tartu. Herman itsitab: "Ma olen ainukene juut –Valgekaardiväe ohvitser, palun austust"

Noh, nüüd ometi kõik on laua taga ja võib alustada Toora ühislugemisega. Pagana poisid. "Ruvka, Aroška, wo halten wir?" Ega see sõprus andeka muusiku Aaron Tamarkiniga millegile heale ei vii. Ta õde Selma on muusikas vunderkind, mängis juba kolmeselt tõsiseid klaverilugusid, aga nende ema, kadunud naise õde, on raskelt haige.

Jumal tänatud, nüüd on küünlad süüdatud ja võib alustada.

4. Mõistatus.

Ma kartsin hirmsasti vanaisa. Kui ta meil käis, hoidsin kogu aeg emast kinni või pugessin tahatoa nurka. Ma ei saanud aru, mida vanaisa räägib, see oli mingi idisi ja venekeele segu. Mul oli vaja pidevalt ema abi, et lävida temaga. Ta sõi ainult oma kaasaskantava taskunoaga, oigas iga, ema poolt antava, taldriku üle. See pole košer, to pole õige. Õhtuti ta haigutas nii mõirgavalt, et külmajudinad käisid üle ihu. Kuid kõige hirmsamad olid hetked, kui vanaisa palvetas. Ta sidus imelikud rihmad koos karbikestena vasakule kaele ja laubale, tammus mööda tuba, raamat kaes ja pobises, pobises midagi täiesti arusaamatut. See oli hirmus vaatepilt: pikk kohna, kongusninaga mees, alati hall kepka peas, käib mööda meie väikest tuba edasi, tagasi ja innustunult räägib ja räägib, mõnikord heites pilku raamatusse. Teda ei tohtinud üldse segada, rääkida, ega jumal hoidku, talle jalgu jääda. Minu jaoks oli see kõik nii arusaamatu ja hirmus, et kui ema ei olnud kodus, oli alati soov kuskile ara jooksta.

Minul tekkis hulk, hulk küsimusi, millele ema pidi hoolikalt vastama.

- Vanaisa palvetab. Ara sega teda.
- Mis see palvetamine on?
- Ta palub Jumalat, et me kõik oleksime terved, et isa saaks varsti vanglast koju, et vend õpiks hästi ja sina kuulaksid ema sõna.
- Ema, aga kes see Jumal on?
- Jumal... See on see..., kes kõike teab, kõike näeb, kas on hea või halb laps või inimene, tema võim on kõik kogu maailmas, ta aitab häid lapsi ja karistab halbu, ta on igal pool.
- Aga kuidas saab üks inimene olla igal pool ja kõike näha?
- Jumal ei olegi inimene, noh kuidas sulle oelda..., see on filosoofia..., see on mõte, vaim, ta on kõik mis ümbritseb meid, ta on kogu maailm, ta on kõik.
- Ja vanaisa räägib Jumalaga?
- Jah.
- Aga mida Jumal vanaisale räägib?
- See on vanaisa saladus, kuid teda ei tohi segada palvetamise ajal, muidu võib meil kõigil halvasti minna.

See kõik tekitas minus veel suurema hirmutunde vanaisa ees.

Olin viie-kuueaastane, kui ema pidi sõitma Tartu. Ema tootas siis Filarmoonias, õigemini rändtsirkuse "Sapito" administraatorina.

Tartu sõitsime tsirkusega koos, veoautol, mina emaga kabiinis, kõik ülejaanud kastis.

Peale "Sapitole" koha leidmist, kui hakati rekvisiite maha laadima, viis ema mind vanaisa juurde Kastani tänavale, kus ma pidin olema terve õhtu kuni ema ja vend peale etendust tulevad. Vend töötab samas assistendina ja oli selle üle väga uhke.

See oli hirmus ohtu. Vanaisa palvetas, siis haigutas nagu lõvi. Ema võorasema minuga ei tegelenud. Keegi minuga ei rääkinud, oli väga hirmus ja igav. Otsustasin ema juurde "Sapitosse" minna. Ära kaduda mul hirmu ei olnud: üks Jumal ju ütleb vanaisale, kus ma olen.

Kuid seekord "Jumal ütles emale". Ma ei jõudnud eriti kaugele, kui ema tuli mulle vastu. Ma oleks kindlasti eksinud ara võoras linnas, kui ema suda ei hakkas valutama minu parast ja ta oli otsustanud vabal hetkel mind vaatama tulla. Ma olin korra juba niisuguse tembu teinud, kui Viljandis olin tuttavatega järve ääres, otsustasin minna ema juurde. Teadsin ainult, et tsirkus peatus teater Ugalas (vana hoone). Nii läksingi, küsides igal nurgal: "kus asub teater Ugala". Inimesed vangutasid päid, nähes viieaastast susimustapaist poisikes, kes võoras linnas otsib teater Ugalat. Mul on siiaaani meeles naisterahvas umbes samavanuse linalakktudrukuga, kes peale tee näitamist surus tudruku katt veel tugevamalt ja vangutas pead. Kuid kõige rohkem imestunud oli muidugi minu ema, kes pidi kokku vajuma, nahes mind üksinda võoras linnas seiklema tervena tulnuna.

Õo vanaisa juures oli hirmus. Jäin magama alles hommiku poole, kui ema ja vend olid kohal.

Ärkasin enne lõunat. Vennake, kes on minust seitse aastat vanem ja kes teab igas linnas kõike, oli juba jõudnud raksus käia ja toonud ploome. Ma ei ole kunagi elus rohkem niisuguseid ploome näinud: suured kui hane munad, õrna, helerohest varvi, kolm või neli tukki taldrikul vanaisa lõunalaua, olid vastupandumatult isuaratavad. Kahju, et neid ei saa süüa.

Vanaisa lõpetas louna ja asus oma taskunoaga lõikama ploome ja vaikeste tukikestena neid sööma?! Mis nüüd juhtub? Meie kõigiga kohe juhtub midagi väga halba...

“Aga kuidas vanaisa Jumal ei näe, et need ploomid on varastatud?” imetasin mina. “Kuidas vanaisa tohib neid süüa. Kas siis Jumal, kes kõike teab ja näeb, ei ütle talle, et vend on toonud nad võõrast aiast? Mis siis lahti on...?”